

Всесвітня історія та міжнародні відносини

В. Г. Космина

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ У КРАЇНОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Відкриття в низці українських ВНЗ в середині 1990-х рр. спеціальності “Країнознавство” напряму “Міжнародні відносини” було прикметою часу. Воно знаменувало собою вихід незалежної Української держави на світову арену як самостійного суб’єкта міжнародних відносин, котрий потребував фахівців для роботи в посольствах, відкритих у десятках країн. Та ще більшою мірою відображало нові, глобалізаційні, процеси у світі, коли численні міжнародні контакти і зв’язки стають справою не стільки держав та їхніх повноважних органів, скільки бізнесових структур, наукових, освітніх, спортивних, культурних тощо організацій, а головне – самих громадян. Сьогодні міжнародні відносини дійсно перетворюються на відносини між народами. “Споживачем” актуальної інформації про зарубіжні країни стає практично все суспільство. Й інформація йому необхідна дуже різноманітна, не стільки за кількісними параметрами (у світовому інформаційному просторі її аж ніяк не бракує, радше, навпаки), скільки за якісними, тобто проаналізована й синтезована відповідно до конкретних суспільних потреб.

Логічно, що на порядку денному стало питання виокремлення спеціальної сфери наукового знання, фактично окремої науки – країнознавства. Для цього країнознавчі студії – як система освітньої підготовки фахівців вказаного профілю і як сфера професійної, передусім експертно-аналітичної, діяльності – потребують власної наукової методології. Проте саме в цій царині наукове країнознавство все ще стикається з доволі очевидними труднощами.

Почнемо з розгляду об’єкта і предмета країнознавства. Загальним його об’єктом виступає, звісно, країна. Але що означає “країна”? Сучасний тлумачний словник української мови дає таке її визначення: “1. Територія, що становить єдність з погляду історії, природних умов, населення тощо. 2. Те саме, що *держава*. 3. Те саме, що *край*” [1, с. 425]. Третє з наведених значень указує лише на етимологічний та географічний аспекти поняття “країна”. Термін “держава” може бути синонімом “країни” тільки в одному зі своїх значень, що впливає з його ж пояснення в словнику: “Апарат політичної влади в суспільстві; країна з таким апаратом політичної влади” [1, с. 236]. Отже, поняття “країна”, відповідно до основного словникового значення, має іманентний зміст, стрижнем якого виступає єдність історії, природних умов, населення та інших характеристик даної території, включно з “апаратом політичної влади”. У такому разі й предметом наукового країнознавства буде цілісне дослідження країни в єдності всіх її характеристик і тенденцій розвитку.

Однак саме ця проблема єдності виявляється найбільш складною методологічною проблемою. Життя кожної країни містить дуже багато аспектів. Кожним із них, інколи в поєднанні з супутніми їм, займається певна наука з власною методикою досліджень: етнографія, лінгвістика, економіка, порівняльні соціологія й політологія, більш широко – історія, а особливо географія. В СРСР країнознавство взагалі розглядалося тільки як “географічна дисципліна, що займається комплексним вивченням країн, а також їхніх великих частин (районів) та регіональних угруповань; систематизує й узагальнює різномірні дані про їх природу, населення, господарство, культуру та соціальну організацію” [2, с. 1290]. Такий же його статус і в сучасній Росії [Див.: 3; 4]. При цьому характеристика країнознавства як “комплексного” ситуацію принципово не змінює. Адже “комплекс” тут означає “сукупність” характеристик, які залишаються все тими ж описовими, бо й сам термін “географія” перекладається з грецької як “опис Землі”. Ця наука не може вийти за межі власної наукової

методології і зайнятися вивченням таких далеких від неї проблем як психологія, менталітет, людська культура й поведінка тощо.

Нітрохи не применшуючи важливості опису у вивченні країни, зазначимо, що тут немає просування вглиб проблематики країнознавства, немає дослідження самої “єдності” характеристик країни. Вимушені описовість і міждисциплінарний характер країнознавства дали привід професору-країнознавцю Д. Ніколаєнку взагалі заперечувати науковий статус цієї дисципліни [5]. У новій спеціальності “регіонознавство”, введеній у Росії з 2000 р. і спрямованій на комплексне вивчення регіонів, груп країн або країн, головним орієнтиром виступають уже не фізико-географічні умови, а міжнародний статус країн. Проте й тут панує все той же опис різних аспектів життя країн і регіонів [Див.: 6].

Слід зазначити, що пошуки інтегруючої, цілісної моделі вивчення країни все-таки ведуться. Одним із її варіантів пропонується зробити географічне моделювання образу країни, структура якого включала б її стрижневий образ (наприклад, для Німеччини – це філософія або мілітаризм, для Франції – Париж, революція, мода) і розгалуження від нього низки вторинних або підтримуючих образів [Див.: 7]. Проте подібний суб’єктивний художньо-психологічний “образ”, по-своєму переконливий для його творця, навряд чи буде таким же й для науки, а головне – цей “образний конструкції”, як і раніше, бракує інтегруючого чинника, з’єднуючого елемента, здатного забезпечити цілісність “картини”.

Значно більші перспективи відкриває ідея застосування в країнознавстві цивілізаційної методології. Українські автори В. Головченко й О. Кравчук називають цивілізаційний підхід “найбільш конструктивним методом” дослідження країн різних регіонів світу [8, с. 4–5]. Дійсно, вже сама категорія “цивілізація” є за своєю суттю інтегральною, позаяк нею зазвичай означають соціокультурну спільноту, а, до того ж, локальні цивілізації мають і певний географічний вимір. Проблемою ж тут залишається те, що вона і засновниками цивілізаційного підходу (М. Данилевським, О. Шпенглером, А. Тойнбі), і їх послідовниками застосовувалась здебільшого в узагальнюючому, передусім філософсько-історичному, контексті, а для конкретних наукових досліджень, у т.ч. в країнознавстві, методологія цивілізаційного аналізу ще не опрацьована, про що свідчить, зокрема й відсутність загальноприйнятого визначення цивілізації. Тож і вказані автори в своєму підручнику подають країнознавчий матеріал головним чином у формі політичної історії країн, що є звуженням проблематики країнознавства.

У цій статті якраз і ставиться мета визначити ступінь затребуваності в країнознавстві цивілізаційної методології, накреслити теоретико-методологічні засади цивілізаційного аналізу, його зміст та спосіб застосування в країнознавчих студіях.

I.

Оскільки кожна окрема сфера суспільного життя в країні може глибоко вивчатися (й вивчається) засобами й методами відповідних наукових дисциплін, то країнознавство, що прагне “комплексно” досліджувати країну, опиняється перед вибором: або користуватися вже готовими результатами досліджень інших наук та формувати лише “довідки” про стан справ у кожній сфері та в усіх разом; або оволодівати методологією вузькоспеціальних наукових дисциплін. У першому випадку воно втрачає будь-яку наукову самостійність і науковий сенс, а в другому – підміняє собою інші науки, стаючи чимось на кшталт “всенуки” чи “системи наук”, що є і нереальним, і знов-таки, позбавленим сенсу. При цьому в обох випадках не досягається головне – цілісний, системний аналіз подій, явищ і процесів у країні, брак якого якраз і зумовлює потребу в країнознавстві як науковій дисципліні.

Дійсно, будь-які значущі для суспільства події та процеси, з одного боку, виникають із взаємодії певної, й завжди неоднакової, суми чинників (станів, явищ, процесів) із різних сфер суспільного й позасуспільного життя, а з іншого, – вони також неоднаково й неоднозначно впливають на наступні події й процеси в цих сферах. Так, на ті чи інші політичні процеси в різний час по-різному впливають постійні й тимчасові явища в національній і світовій економіці, соціальних, у т.ч. міжетнічних і міжконфесійних, відносинах, в культурі, індивідуальній і колективній свідомості та суспільних настроях, у навколишньому природному середовищі, у міжнародних відносинах тощо. Теж саме можна сказати про зміни чи тенденції до змін у інших сферах життя країни. При цьому вектори та інтенсивність цих процесів у різних країнах чи в одній країні в різні періоди є неоднаковими. Тож на підставі якогось закону чи суми законів, сформульованих тією чи іншою наукою, реальний хід майбутніх подій і процесів у конкретній країні передбачити неможливо.

Проте можна визначити загальне русло розвитку процесів у тій чи іншій країні, його специфіку порівняно з іншими країнами та регіонами, а в її рамках та з урахуванням поточного стану справ у країні й світі – прогнозувати варіанти змін на ближню перспективу. І можливість для цього створює методологія цивілізаційного аналізу, опрацьована й перевірена на різнобічному дослідженні історичного матеріалу.

На перший погляд, у методологічному відношенні історична наука й країнознавство начебто мало схожі одне на одного. Адже, по-перше, історики доводиться відтворювати картину минулого,

оперуючи, як правило, фрагментарними даними джерел, тоді як країнознавець має в своєму розпорядженні часто неосяжний масив інформації. По-друге, історик, як правило, не є сучасником подій і фактично конструює їх за історичними джерелами, країнознавець же може їх спостерігати хоча б на відстані. По-третє, історик у своїй професійній діяльності зазвичай має час для збору матеріалів та скрупульозного аналізу подій, що колись відбулися, а країнознавець, як експерт, повинен бути готовим до наукового пояснення подій відразу по тому, як вони стануться, та прогнозувати їх розвиток у майбутньому хоча б на рівні ймовірних “сценаріїв”.

Проте насправді ці дві науки мають у царині методології значно більше спільного, ніж це спершу здається. Їх об’єднує потреба в цілісному й усебічному вивченні свого загального об’єкта. Для історії, в т.ч. історії тієї чи іншої країни, все, що сталося в минулому, є гідним її уваги [9, с. 303]. Те ж саме можна сказати й про країнознавство: все, що відбувається в країні, є гідним його уваги. Це зумовлюється і численними системними зв’язками між найрізноманітнішими подіями та явищами, і невідомістю, які саме події та явища вийдуть завтра на передній план і потребуватимуть наукового аналізу. Схожість двох наук і в тому, що вони досліджують передусім конкретику подій і явищ суспільного життя – минулих, сучасних, майбутніх. Проблема співвідношення “простору досвіду” й “горизонту очікувань” німецький історик Р. Козеллек вважає однією з ключових і в історичному аналізі [Див.: 10, с. 350–375]. Відмінність тільки в тому, що історія має справу з минулим сучасним і минулим майбутнім, а країнознавство – з теперішнім сучасним і теперішнім майбутнім.

У наукових дослідженнях застосування тих чи інших методів здебільшого визначається дефініцією самого об’єкта. На сьогодні в науці немає загальноприйнятого визначення цивілізації, оскільки дослідники, хоч і визнають складність і багатофакторність цього явища, часто надають перевагу якомусь одному з цивілізаційних факторів. Враховуючи набутки цивіліографії та виходячи з методологічних потреб різнобічного вивчення реальних сфер суспільного життя, відбитих в історичних фактах, дамо таке визначення: цивілізація – це нерівновага система взаємопомогджуваних політичних, економічних, соціальних і духовно-моральних засобів (комунікацій, принципів, інститутів), за допомогою яких суспільство забезпечує свою життєдіяльність та усталеність у часі й просторі. Таке інтегральне визначення відповідає традиційному трактуванню цивілізації як соціокультурної спільності і як цілісної системи, у якій підсистемами виступають політична, економічна, соціальна та духовно-моральна сфери суспільного життя. Зміст останніх, а разом з тим неповторність і усталеність самої цивілізації визначаються, на думку дослідників, її незмінним, або малозмінюваним, “ядром” – центральною підсистемою цінностей, передусім релігійних чи породжених релігією [Див.: 11, с. 38–39].

Однак для країнознавства проблема тут виникає у зв’язку з тим, що країна і цивілізація рідко збігаються одне з одним. Якщо Японію ще можна вивчати як окрему цивілізацію, то структурні елементи Індійської чи Китайської цивілізації ми знаходимо і в сусідніх з Індією та Китаєм країнах, а такі цивілізації, як Західна, Ісламська, Латиноамериканська, взагалі об’єднують десятки країн. За таких обставин пробувати проводити цивілізаційний аналіз окремо для кожної країни нерационально. З одного боку, це були б численні повторення, а з іншого – ми б у більшості випадків навряд чи простежили логіку цивілізаційного розвитку на територіях, обмежених нинішніми державними кордонами, що встановлювалися зазвичай не за цивілізаційними критеріями.

Цивілізаційне “ядро” формувалося, по-перше, в інший історичний час і, по-друге, за територіальними межами більшості нинішніх країн. А вже потім цивілізаційна комунікація за різних обставин і в різні часи поширювалась із колишнього центру (або центрів) на нові території, переплітаючись із їх особливими природними, історичними, етнокультурними тощо умовами і набуваючи нового звучання і нових смислових відтінків. Отже, аналізу сучасного культурно-цивілізаційного змісту кожної країни має передувати відтворення процесу формування відповідної цивілізації, її історичної динаміки та особливостей її закріплення й функціонування на теренах цієї країни. При цьому слід мати на увазі, що в повноті своїх проявів ця цивілізація в жодній країні не представлена й не визначає все її життя, позаяк поряд із традиційними цивілізаційними структурами на це життя (по-різному в різних країнах і в різних сферах) впливають зовнішні, загальносвітові, глобалізаційні процеси (комунікації). Їх теж слід враховувати, і справа тут полегшується тим, що ці процеси за своїм змістом є комунікативним породженням і продовженням інших цивілізацій, передусім Західної, що також піддається вивченню методами цивілізаційного аналізу.

За наявності таких відмінностей між країнами, між їх минулим і сучасним, між місцевостями в самих країнах дослідження цивілізацій вже не буде простим вивченням конкретної реальності. Тут необхідно пройти більш складний шлях, як-от: побудови ідеальної цивілізаційної моделі, що має свою структуру і перебуває в історичній динаміці, та наступного “збагачення” (чи “доповнення”) цієї схеми конкретикою історичного розвитку тієї чи іншої країни. Точно так модель стану й розвитку цілої країни збагачується й уточнюється конкретикою розвитку окремих місцевостей, суспільних сфер, соціальних груп чи навіть окремих особистостей.

II.

Перед тим як перейти до конструювання цивілізаційної моделі, слід визначитись у ряді основоположних теоретико-методологічних проблем цивілізаційного аналізу.

Вищенаведене визначення цивілізації вказує на те, що цивілізаційну систему для забезпечення своєї життєдіяльності та усталеності використовує суспільство. Тому для нас принципово важливим є розуміння категорії “суспільство”. У науковій літературі однаково прийняті два підходи до її розуміння: 1) як сукупності людей, об’єднаних спільними для них культурно-історичними умовами життя; 2) як системи найзагальніших зв’язків між людьми в процесі їхньої життєдіяльності. Перший підхід акцентує увагу на онтологічному антропоцентричному статусі суспільства, але цим фактично перекриває шлях до вивчення останнього засобами соціально-гуманітарних наук, оскільки в центр уваги ставить масу людей з індивідуальними, зазвичай унікальними, системами свідомості. Досліджувати суспільство через аналіз безлічі таких психічних систем – справа абсурдна, а спроби “сконструювати” розвиток суспільства на підставі начебто однаково властивих усім людям почуттів, як це робила позитивістська соціологія XIX ст. (Дж. Ст. Міль), нічого, крім створення штучної моделі суспільства, не дають.

Другий підхід зорієнтований на виявлення принципів організації суспільства та на його системний аналіз. Тут також є небезпека апіорного “моделювання” структури суспільства та його розвитку в заданому автором моделі напрямі – досить згадати марксистську соціологічну схему, підпорядковану комуністичній ідеї. Проте в загальних рамках цього підходу можливий і такий варіант аналізу, коли ідеологічні чинники нейтралізуються, суб’єктивізм дослідника зводиться до мінімуму (повністю уникнути його не вдасться), а апіорне “нав’язування” суспільству якогось вектору розвитку та його кінцевої мети методологічно усувається. Цей варіант демонструє системна теорія класика сучасної соціології німецького соціолога Нікласа Лумана (1927–1998).

Згідно з теорією Н. Лумана суспільство є операційно закритою комунікативною системою. Як і будь-яка системна теорія, вона передбачає наявність цілісної системи (суспільства), підсистем (суспільних структур) і структуроутворюючих елементів. Але на відміну від багатьох системних теорій, де елементами виступають люди або їхні дії (наприклад, у Т. Парсонса [Див.: 12]), у Н. Лумана такими елементами є комунікації між людьми. Комунікація – це спілкування, стрижень якого становить передача інформації. Її внутрішня структура складається з трьох компонентів: факту повідомлення, наявної в ньому інформації та розуміння останньої адресатом. Будь-яка комунікація відбувається тому, що несе певну порцію нової інформації. Водночас повторення фрагментів (тем) інформації дозволяє викристалізувати (“зконденсувати”, в термінах Н. Лумана) їхні смисли, завдяки чому люди й розуміють мову, дії та взаємодії інших людей і самі можуть включатися в ті чи інші суспільні процеси [13, с. 72–78].

Комунікації можуть мати різні форми: розмова, вчинок, дія, твір мистецтва, текст (науковий, релігійний, художній), демонстрація переживання (цінностей, любові) та інші зовнішні вияви індивідуальної свідомості. Головне – щоб вони виступали повідомленнями для інших людей, несли їм ту чи іншу інформацію, й були для них зрозумілими незалежно від того, приймаються вони адресатами чи відхиляються. Такі пов’язані між собою комунікації вибудовуються в суспільні структури, суспільну діяльність, і, врешті-решт, у саме суспільство. Найсуттєвішим же є те, що кожна така наділена смыслом комунікація є джерелом інформації не лише для учасника комунікації, а й для дослідника (у т.ч. країнознавця чи історика), якщо вона стала йому відомою.

Це означає, що теорія Н. Лумана вказує шлях системного вивчення стану й розвитку суспільства на підставі безпосередньо джерел, причому не так важливо – йдеться про системне дослідження окремих історичних фактів, чи про функціонування суспільства в цілому. Щоправда, тут залишаються ще загальні герменевтичні проблеми інтерпретації самої інформації, але й їхнє розв’язання полегшується тим, що до уваги береться операційна закритість соціальної системи й досліджуються лише “власні значення” комунікацій, тобто такі, які закріплені в стабільних формах суспільної поведінки людей.

Операційна закритість тут означає, що комунікації будуються на основі само-референції (само-віднесення), тобто зорієнтовані тільки на самі комунікації – як минулі, так і наступні. Але вони завжди містять і “зовнішній бік” – іно-референцію (іно-віднесення), тобто відбуваються з “оглядкою” на зовнішнє середовище системи, з яким здебільшого й пов’язана тематика комунікацій, але яке безпосередньо на само-референційний характер комунікацій не впливає [13, с. 64–65]. Таким зовнішнім світом комунікації, який вона тематизує, можуть бути і природне середовище, і людські системи свідомості, і сфера божественного, а для комунікацій в підсистемах суспільства – процеси в інших його підсистемах.

За цією теорією розвиток операційно закритої комунікативної системи відбувається шляхом її автопоезису, тобто “самотворення” (грецьке слово *poiēsis* означає – творчість, творення, від цього ж слова – “поезія”): система еволюціонує за рахунок продукування все нових і нових комунікацій, з яких вона надалі й складається та які приєднуються до попередніх комунікацій, перебуваючи з ними в

рекурсивному (зворотному, циркулярному) зв'язку [13, с. 68–69]. Розглядаючи питання еволюції комунікативної системи в площині просторово-часових координат, можна сказати, що у просторі (географічному, соціальному тощо) вона поширюється до тих меж, куди сягають породжені нею комунікації, а історично продовжується доти, доки не припиниться її автопоезис. Для суспільних комунікацій певного цивілізаційного змісту цим якраз і окреслюються географічні та хронологічні рамки існування цивілізацій. Якщо спробувати співвіднести між собою поняття “суспільство” і “цивілізація” відповідно до категоріального апарату теорії Н. Лумана, то вийде, що суспільство – це операційно замкнута система комунікацій, а цивілізація – той чи інший стиль (або тип) таких суспільних комунікацій.

На чому ж ґрунтується єдність цього стилю, а відтак і цілісність цивілізації, якщо країни, що до неї входять, мають безліч особливостей? Чому в комунікаціях, так чи інакше зорієнтованих на нову інформацію, панують не стихія і довільність, а упорядкованість і стабільність? Це зумовлено тим, що комунікативні системи і підсистеми існують не самі по собі, а структурно сполучаються з іншими підсистемами й системами, передусім із системами свідомості індивідів. Тісний зв'язок останніх із соціальними системами зумовлюється тим, що в тих і інших загальним медіумом (середовищем) виступає мова, а оперують вони мовними згущеннями – смислами. Саме наявність смислів уможливорює третій компонент комунікації – розуміння [13, с. 43–52, 111–115].

Німецький соціолог функціонування систем свідомості не аналізував. Тому для з'ясування їх специфічної ролі в комунікаціях звернемось до теорій свідомості, насамперед психологічних. Сучасна психологія доходить думки, що будь-які форми свідомості є не чим іншим як різновидами “смислогенезу”, позаяк свідомість продукує смисли вже самими актами розуміння [14, с. 113, 117]. І свідомість як загальна сфера ментального, і мислення як його переважно пізнавальний аспект – це завжди результати активної діяльності мозку, а не пасивного відображення дійсності [Див.: 15, с. 263–273]. При цьому активність мозку, звичайно, не обмежується сферою суспільних комунікацій, а спрямована на весь навколишній світ, внаслідок чого й формується його бачення людиною. Цілісну картину світу, що постає у свідомості кожної людини по-своєму, але у людей однієї культури наділена багатьма однаковими смислами, О. Шпенглер іменує “макрокосмом” [16, с. 242–243], а сучасний український філософ С. Кримський – “ціннісно-смисловим універсумом” [17, с. 27–28]. Риси людської свідомості, пов'язані з соціалізацією й акультурацією особистості, Б. Соколов називає “стилем-типажем свідомості”, властивим кожній культурній традиції [18, с. 43]. Проте Е. Фромм заперечував зумовленість свідомості і мислення людини винятково культурою: “Людина – не чистий лист паперу, на якому можна написати угодні тій чи іншій культурі знаки. Людина – це істота, яка має енергію, і, адаптуючись, специфічно реагує на зовнішні умови” [19, с. 38]. Іншими словами, свідомість людей активно впливає на комунікації, тобто на суспільство, своїми власними структурами і механізмами. Що ж вони собою являють?

Ще на початку 1930-х рр. засновник культурно-історичної школи в психології, відомої як Харківська психологічна школа, Л. Виготський проводив межу між нижчими, природними, генетично зумовленими психічними функціями людини та її вищими, культурно і соціально сформованими функціями (наприклад, самовільна увага, мислення, логічна пам'ять, утворення понять, воля тощо), які надбудовуються над першими і зазвичай їх контролюють. В історичному становленні людства і в психологічному розвитку дитини спостерігається однакова картина: спочатку вища психічна функція реалізується в комунікації між людьми (між дорослим і дитиною) як зовнішній, інтерпсихічний процес, а вже потім, після повторних комунікацій, інтеріоризується, закріплюється як процес внутрішній, інтрапсихічний і виливається в автоматизовані розумові дії [20, с. 144–146]. При цьому вчений зауважував, що в основі теорії вищих психічних функцій має лежати “вчення про системну і смислову будову свідомості людини” [21, с. 386].

Сьогодні психологія відзначає велику складність смислової структури свідомості. Продукти психічної активності (образи, думки, відчуття, емоції) зберігаються в пам'яті не в тому ж вигляді, що й у момент активного переживання свідомістю, а лише як певні смисли чи сукупності смислів. Причому ці смисли в неактуальному стані (а актуальність вони втрачають через їх повторення та втрату первісної новизни) взагалі відсуваються в несвідоме, а вже звідти слугують “смисловою упізнанню” і тлумаченню інформації, що міститься в комунікаціях. Сукупності смислів утворюють певні “текстові” структури, відносно рухливі в актуальній свідомості й відносно сталі на рівні несвідомого [Див.: 14, с. 112–114, 227–233].

Такі усталені структури свідомості, або системи звичок (“автоматизмів”) свідомості, в науці називають менталітетом. Менталітет – це глибинний рівень колективної й індивідуальної свідомості, що включає й несвідоме, це сукупність готовностей, установок і схильностей індивіда або соціальної групи діяти, мислити, відчувати й сприймати світ певним чином. Він формується залежно від традицій, культури, соціальних структур і всього середовища проживання людини і сам, у свою чергу, їх формує, виступаючи як “породжуюча свідомість” та важковизначуваний витік усієї культурно-історичної динаміки [22, с. 176].

Важливо, що менталітет не зводиться до простої інтеріоризації поширених у суспільстві загальних комунікаційних смислів, а формується в певну структуру за власними закономірностями. Ця структурованість виникає ще в ході становлення моральної свідомості людини в дитячо-юнацькому віці (від 4 до 16 років). Відповідно до класичної теорії американського психолога Л. Кольберга, цей процес проходить кілька послідовних стадій, і на кожній із них визначальними для суджень індивіда про свої вчинки виступають цілком певні чинники: на 1-й – підкорення владі старших та прагнення уникнути покарання; на 2-й – наївно-егоцентричний пошук вигоди від “правильного” дотримання норм; на 3-й – схвалення вчинків людьми з найближчого соціального оточення; на 4-й – дотримання норм існуючого суспільного порядку та встановлених владою законів. Л. Кольберг вказує ще на дві стадії, які передбачають уже індивідуальну орієнтацію індивіда на підтримку основоположних людських прав (5-та) та універсальних етичних принципів (6-та), навіть якщо ця підтримка суперечить етичним нормам певної соціальної групи [Див.: 23, с. 358–360]. Проте багато вчених, підтверджуючи універсальність для всього світу перших чотирьох стадій, заперечують значну поширеність 5-ї й 6-ї стадій, які частково проявляються хіба що в Західній цивілізації.

Психологічна наука досліджує становлення індивідуальної й колективної свідомості не тільки в найважливішому для нас моральному аспекті, а й у більш широкому контексті, виділяючи при цьому все ті ж чотири стадії, або рівні. У В. Бехтерева такими почерговими “спеціальними видами свідомості” людини поставали: 1) неясне й невизначене уявлення про власне “Я” й щось інше; 2) виникнення самосвідомості на рівні уявлень про власну самотність і відмінність “Я” від “не-Я”; 3) “свідомість простору” та “свідомість часу”; 4) “свідомість своєї власної особистості”. Б. Душков ці рівні означає більш абстрактно: 1) соціальна модальність свідомості (відчуття навколо себе соціуму); 2) внутрішня інтенсивність свідомості; 3) зовнішня інтенсивність свідомості; 4) соціальна усталеність свідомості [24, с. 122–123].

Як бачимо, у всіх зазначених авторів ідеться про однакові за загальним змістом і спрямованістю рівні свідомості. При цьому в структурі свідомості (в менталітеті) кожен наступний, вищий, складніший рівень містить у “знятому вигляді”, у т.ч. в сфері несвідомого, особливості попередніх, нижчих, більш архаїчних і примітивних рівнів. Звичайно, в разі патологічного розпаду свідомості ці вищі рівні руйнуються першими [24, с. 127–128]. Але в “нормальному” стані суспільної свідомості кожен вищий рівень “підпорядковує” собі й “упорядковує” нижчі, найбільшою мірою – 4-й рівень, котрий відображає стан суспільної усталеності, моральності, духовності. Структурованість менталітету людини і соціуму підтримується існуючою системою суспільства, позаяк кожен його рівень зазнає переважного впливу з боку цілком певної сфери суспільного життя. Так, на його модальність найбільше впливають політичні явища й процеси, на внутрішню інтенсивність – економічні, на зовнішню інтенсивність – соціальні, на усталеність – духовно-моральні [25, с. 294–295].

III.

Як можна помітити, саме названі сфери суспільного життя, з урахуванням їх стилістичних, типологічних характеристик, входять у наведене вище визначення цивілізації. У цьому й полягає структурне сполучення цивілізації й менталітету, яке, однак, відображає не лише вплив цивілізації на менталітет, а й зворотний вплив менталітету на цивілізацію. Адже вказані сфери суспільного життя з відповідним смисловим наповненням закріплюються в смислових структурах менталітету людей даної цивілізації та в звичних смислових стереотипах їх суспільної поведінки. Після цього вже сам менталітет соціуму оберігає цивілізацію від таких структурних змін, які б вимагали від людей змінити усталені звички свідомості, мислення, діяльності. Єдність і структурованість менталітету вказує на витоки єдності й структурованості цивілізації, на послідовність процесів її формування, на характер субординації підсистем у системі цивілізації (від найвищої, духовно-моральної – до найнижчої, політичної), а значить – на логіку аналізу цивілізації за смисловим змістом відповідних комунікацій.

Слід лише пам’ятати, що специфічно структурований менталітет належним чином спрямовує й суспільні комунікації. Адже 1-й рівень менталітету, що “відповідає” передусім за сприйняття влади та покору їй, і 2-й рівень, що регулює усвідомлення індивідом особистих інтересів та власної самостійності, хоч і “впорядковуються” на вищих рівнях, але продовжують впливати на менталітет, головним чином, зі сфери несвідомого. Тому їх співвідношення, зокрема у впливі на 3-й рівень, відповідальний за характер взаємин індивіда з соціальним оточенням, може суттєво позначитись на типі цивілізації. Якщо з тих чи інших причин зберігається домінанта 1-го рівня, а 2-й її не перевершує, то й на 3-му рівні переважає тенденція до колективності (общинності) в поєднанні з покором всесильній владі. Якщо ж 2-й рівень є яскраво вираженим і “контролює” нижчий рівень, то на 3-му рівні виявляється схильність до узгодження інтересів, договірних відносин та солідарного впливу на владу. У першому випадку ми отримуємо східний тип цивілізації, у другому – західний. При цьому вказані структурні особливості на 4-му рівні менталітету (рівні соціальної й моральної регуляції поведінки) лише стабілізуються, але не можуть бути кардинально змінені, позаяк цей рівень не владний над сферою несвідомого. Всі названі рівні структури менталітету так чи інакше проявляються в кожній типовій комунікації в суспільстві – чи в її само-референції, чи в її іно-референції.

У цілому ж своєрідність кожної цивілізації зумовлена специфічною конфігурацією комунікацій, як вона складалася з часів формування самої цивілізації й потім невпинно змінювалася слідом за її історичним зростанням. На характер і зміст комунікацій впливало багато чинників: і природно-кліматичні умови, і пов'язані з ними особливості господарювання, і демографічні, соціолінгвістичні, культурно-релігійні процеси, й історія розвитку держав і народів та взаємин між ними. Тож системи взаємопов'язаних комунікацій слугують джерелом інформації одночасно і про стан та еволюцію ментальних структур, і про стан та еволюцію суспільної поведінки людей і народів, тобто власне історію. На підставі їх аналізу психологи розробляють методи дослідження менталітету соціуму [Див.: 26, с. 40–47]. З іншого боку, тільки вивчення “систем мовних формацій”, або “регулярних мовних практик”, може, на переконання французького філософа М. Фуко, дати об'єктивне знання про справжній історичний зміст “інститутів, методів, соціальних груп, сприймальних структур, відносин між різними мовами” в той чи інший час у тому чи іншому суспільстві [27, с. 115–118].

Теорія Н. Лумана дозволяє відстежувати еволюцію цивілізаційних “практик” навіть на рівні першоелементів, тобто комунікацій. Як своєрідну паралель до еволюційної схеми в біології, що включає функції мінливості, добору та закріплення ознак, Н. Луман висуває схему еволюції суспільних систем: варіювання – селекція – ре-стабілізація (повторна стабілізація на новому рівні). Варіювання відбувається на рівні елементів, тобто окремих комунікацій, але тільки тих, котрі, як і мутації в генетиці, являють собою відхилення від попереднього звичного ходу комунікацій і навіть його заперечення. Це заперечення залишається, однак, у діапазоні допустимих для даної комунікації смислів, тобто зрозумілих і в *так*-редакції, і в *ні*-редакції [28, с. 60–67]. Із безлічі варіацій, що постійно виникають у комунікаціях і здатні породити ті чи інші зміни в системі суспільства, відбираються для подальшого автопоезису й утворення нових структур лише деякі з них. Їхню селекцію (або прийняття, або відхилення) здійснює домінуюча в системі структура відповідно до власних очікувань [28, с. 76–79]. Ре-стабілізація ж відбувається на рівні системи в цілому, коли нові й старі структури (підсистеми) взаємно пристосовуються й налаштовуються одна на одну [28, с. 91–93]. Зміни у зовнішньому світі впливають на людські системи свідомості й лише через них викликають подразнення в комунікативній системі суспільства. Але будь-які зміни в останній можливі тільки в межах прийнятних для неї смислів, навіть якщо при цьому не забезпечується ефективна відповідь на зовнішні виклики [Див.: 28, с. 39, 99].

Зміст еволюції людського суспільства Н. Луман вбачає в його поступовій системній диференціації [Див.: 29, с. 52–170]. Її першою й найбільш тривалою історичною формою він називає архаїчні сегментарні суспільства, що являли собою безліч самостійних общин (родових, згодом територіальних), інколи об'єднаних у племена чи й союзи племен. У цих суспільствах, побудованих на безпосередньому спілкуванні їх членів (інтерації), варіювання в комунікаціях було невіддільним від селекції. Заради спільного виживання общини і запобігання конфліктам варіювання або однозначно приймалося всім колективом, або ним же однозначно відкидалося.

На зміну цим суспільствам приходили суспільства “високих культур” (цивілізацій), яких, на думку Н. Лумана, налічувалося від 20 до 30. Вони спиралися на нові форми системної диференціації: а) поділу на центр і периферію, зокрема у вигляді імперій, б) суспільної стратифікації. Обидві форми включали в себе численні сегментарні суспільства (общини), над якими вибудовувалися централізовані владна й релігійна структури. Різниця між двома формами полягала в тому, що в стратифікованих суспільствах додавалася диференціація на комунікативно замкнуті соціальні групи (страти) чи то серед суспільних верхів (чиновницькі ранги в Китаї, групи аристократії в середньовічній Європі тощо), чи то в низових общинах (касти в Індії). Поряд з інтераціями в цих суспільствах засобом комунікації виступає писемність, зокрема сакральні тексти. Тут уже селекція комунікаційних варіацій з'єднана з їх ре-стабілізацією, позаяк обидві еволюційні функції регулюються домінуючою релігійною структурою.

Нарешті, в нові часи в Європі відбувається від-диференціація й автономізація функціональних систем – політики, права, економіки, науки, мистецтва, релігії, любові. Власний стрімкий автопоезис кожної з них (при їх структурній сполученості між собою та з системами свідомості) ускладнює, але водночас надзвичайно прискорює еволюцію суспільства. Ре-стабілізація тут суто динамічна, зорієнтована передусім на зміни і фактично зливається з варіацією. Більшість із названих автопоетичних систем не визнають державних кордонів і перетворюються на світові. За Н. Луманом, сьогодні взагалі доцільно вже говорити про світове суспільство (із соціологічної точки зору) [13, с. 160–163].

На основі поєднання описаних вище ментальних та комунікативних структур стає можливим створення структурно-динамічної моделі кожної з цивілізацій. Її базова структура моделюється шляхом виявлення циркулярних (кругових) смислів комунікацій на найбільш ранньому етапі становлення цивілізації, де це дозволяє зробити наявна кількість історичних пам'яток (джерел). Послідовність аналізу тут зрозуміла: політична – економічна – соціальна – духовно-моральна підсистеми. Владна структура зазвичай найкраще представлена в історичних документах, зокрема правового характеру, і вона ж виступає найбільш динамічною в створенні своєрідної “надбудови” над давніми сегментарними суспільствами. Вона не просто сполучена, а тісно переплетена з економічною

та соціальною структурами, позаяк безпосередньо контролює власність та господарські зв'язки (аж до виникнення неподільного феномену влади-власності на Сході [30, с. 69]), а сталі соціальні структури (общини) використовує як інструмент централізованого управління суспільством.

Цю цілісну конструкцію (політико-економіко-соціальну) довершує духовно-моральна (релігійно-моральна) підсистема, яка регулює етичні норми поведінки людей в усіх названих сферах, включно зі ставленням до влади. Мораль, що будується за універсальним кодом *повага/неповага*, сама виступає універсальним смисловим медіумом, або смисловим полем, що наділяє смислами буквально всі сфери і явища суспільного життя. Значення ж і сила її викликані спорідненістю з панівною релігією, яка сакралізує моральні норми, надає їм трансцендентного значення [31, с. 63–70]. Оскільки з їх дотриманням пов'язується спасіння людини, то зрозуміла й їхня роль у формуванні моральної свідомості, описаному Л. Кольбергом та іншими психологами. Щоправда, в новоевропейському суспільстві від-диференційовані функціональні системи розвиваються відповідно до власних кодів (*влади* – в політичній системі, *грошей* – в економічній, *істини* – в науці, *віри* – в релігії тощо), але вплив морального смислового медіуму не зникає, а переміщується в сферу моральної критики функціонування цих систем [31, с. 251–252]. Отже, сакральні тексти й узгоджені з ними моральні комунікації як суспільні універсали дають ключ до досягнення смислового змісту тієї чи іншої традиційної цивілізації. Для його розкриття вирішальне значення має аналіз комунікативних імпульсів, що надходять від владного й релігійного центрів цивілізації.

Структурна модель цивілізації того чи іншого періоду її історії невпинно піддається великим і малим еволюційним змінам. Тому вся подальша її історія простежується шляхом виявлення варіювань комунікацій та їх селекції духовно-моральною підсистемою (релігією). При цьому важливо враховувати і позитивні, і негативні селекції, а також усі структурні зміни (диференціації) в суспільстві, які після цього настають. Так можна простежити еволюцію цивілізації аж до сьогодення. Але це буде тільки її структурно-динамічна модель. Перехід же до конкретики тієї чи іншої країни передбачає додаткові кроки.

IV.

Передусім необхідна корекція цивілізаційної моделі відповідно до специфічних умов країни, якщо вони помітно відрізняються від умов центрів зародження й розвитку цивілізації. Тут мають враховуватися, з одного боку, природний ландшафт, клімат, природні ресурси, етнодемографічні особливості (тобто дані географії й етнографії), а з іншого – їх відображення в комунікаціях цивілізаційного характеру, зокрема в специфіці господарювання, міжособистісних стосунків, сприйняття влади, ставлення до чужих культур, відправлення культу, мистецтва тощо. Дослідникові можуть стати в нагоді розроблені психологами методи аналізу ментальної історії народів, поділеної відповідно до вказаної вище 4-ступінчатої схеми на епохи психофізіологічної адаптації, ноопсихологічного самовизначення, соціальної активності та ноопсихологічної усталеності (грецьк. *поос* – розум) [Див.: 24, с. 502–547]. Звичайно, цілісна цивілізаційна характеристика країни може бути відтворена на базі висвітлення історії адаптації цивілізаційних комунікацій, що надходили з центрів, до місцевих умов і зворотної адаптації етносів до цих комунікацій. Особливо це актуально для визначення цивілізаційного змісту так званих пограничних країн і регіонів, що зазнавали комунікаційних впливів з боку різних цивілізацій (один із прикладів таких країн – Україна). Подібні “уточнення” цивілізаційних характеристик можна робити не тільки щодо окремих країн, а й щодо чимось відмінних областей у тих чи інших країнах.

Однак “адаптацією” структурно-динамічної цивілізаційної моделі до конкретних умов країни та її історії цивілізаційний аналіз у країнознавчих студіях не вичерпується. Кожна цивілізація і країна живе й розвивається не ізольовано, а в “світловому співтоваристві цивілізацій” [Див.: 32]. Їхні впливи, а головним чином вплив Західної цивілізації, сьогодня взагалі визначають зміст і динаміку розвитку кожної країни. Для решти цивілізацій Захід у його сучасному вигляді сам по собі виступає подразником (“викликом” у термінології А. Тойнбі [Див.: 33, с. 201–204]), який через людську свідомість спричинює в них нові комунікаційні “відгуки” і цим стимулює подальшу їхню еволюцію. Унікальність же сучасного “виклику” для цих цивілізацій полягає в тому, що вони мають справу не з прямою експансією морально-культурного порядку Західної цивілізації, призначеного замінити собою місцеві моральні порядки, а з поширенням комунікацій функціонально диференційованих систем, байдужих, за своєю природою, до всякої моралі й моральної свідомості.

Зародження цих систем відображало специфіку морального порядку Західної цивілізації і значною мірою відповідало змістові останнього. Але утвердження їх навіть на Заході викликало конфлікти з моральною системою й супроводжувалося революціями та громадянськими війнами. Тепер їх поширення ж на країни незахідного світу об'єктивно слугує “зрівнюванню” в них структурно-організаційних умов розвитку з тими, що є й на Заході, і, як показує досвід країн Східної Азії, може за сприятливих обставин забезпечити прорив до сучасних технологій і високих життєвих стандартів. Тому до цих комунікацій охоче приєднуються і великі групи населення цих країн, і навіть їхні уряди. Однак цей процес відбувається надзвичайно нерівномірно, часто вкрай загострює вже існуючі

соціальні проблеми, а найголовніше – вступає в прямий конфлікт з традиційним моральним (цивілізаційним) порядком, який здавна і по-своєму забезпечував колективне виживання людських спільнот. Цим, власне, й пояснюється поява того загрозливого для світу явища, яке американський політолог С. Гантінгтон називає “зіткненням цивілізацій” [Див.: 34].

Тож у країнознавстві цивілізаційний аналіз має включати дослідження ступеня поширеності в суспільстві структур диференційованих функціональних систем політики, економіки, науки, техніки, мистецтва, освіти, охорони здоров'я тощо та характеру і способів їх взаємодії зі структурами й моральним порядком традиційної для даної країни цивілізації. Варіанти такої взаємодії можуть бути різними: від “псевдоморфозного” заповнення зовні демократичних політичних форм власним, часто авторитарним, змістом діяльності влади – до фундаменталістської протидії модернізаційним процесам. Аналіз же провідних тенденцій у цій сфері, рівня напруги, чи й конфліктності, між суспільними сегментами різного цивілізаційного походження, готовності влади, політичних і культурних еліт знаходити компроміси між ними та враховувати загальносвітові процеси дозволить робити прогнози щодо розвитку країни щонайменше на найближчу перспективу.

Для країн Західної цивілізації актуальним буде аналіз самих диференційованих функціональних систем, їхньої структурної сполученості та ролі в житті суспільства моральних чинників.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, слід відзначити таке. Надзвичайно різноманітна й різнопланова проблематика країнознавства є об'єктом вивчення багатьох природничих і соціально-гуманітарних наук. Але дослідження країни в цілісності і взаємозв'язку різних аспектів її життя потребує застосування інтегруючої цивілізаційної методології. Теоретико-методологічні засади цивілізаційного аналізу, зорієнтованого на безпосереднє вивчення джерел інформації, створює соціологічна теорія комунікацій Н. Лумана у поєднанні з системними теоріями свідомості й менталітету, розробленими в психології. На основі цих теорій конструється типова структурно-динамічна модель відповідної цивілізації, складниками якої виступають політична, економічна, соціальна та духовно-моральна підсистеми суспільного життя. Надалі ця модель корегується й конкретизується відповідно до специфічних умов країни. Також досліджуються поширеність у суспільному житті країни та взаємодія з традиційною цивілізацією комунікацій функціонально диференційованих систем політики, права, економіки, науки, мистецтва, освіти, охорони здоров'я, виробництва тощо. Історично ці системи сформувалися на Заході й несуть на собі відбиток Західної цивілізації. Тому сучасні суспільні процеси в країнах незахідного світу можуть розглядатися й у контексті взаємодії комунікативних структур різного цивілізаційного походження, тоді як такі ж процеси в країнах Західної цивілізації – переважно через призму сталого функціонально диференційованого суспільства.

Спеціальним аспектом методології цивілізаційного аналізу, що потребує окремого висвітлення, є герменевтика цивілізаційних смислів комунікацій.

Джерела та література

1. Сучасний тлумачний словник української мови. – Харків, 2006.
2. Советский энциклопедический словарь. – 4-е изд. – М., 1989.
3. Машбиц Я.Г. Комплексное страноведение. – М.: Смоленск, 1998.
4. Мироненко Н.С. Страноведение. Теория и методы. – М., 2001.
5. Николаенко Д.В. Направления и перспективы работы кафедры страноведения и международного туризма Санкт-Петербургского государственного университета. – Санкт-Петербург – 2000 // http://www.erudition.ru/referat/printref/id.48825_1.htm
6. Гладкий Ю.Н. Регионоведение: учебное пособие. – М., 2002.
7. Замятин Д.Н. Образ страны: структура и динамика // Общественные науки и современность. – 2000. – № 1.
8. Головченко В., Кравчук О. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія: Навчальний посібник. – К., 2006.
9. Вен П. Как пишут историю. Опыт эпистемологии. – М., 2003.
10. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Пер. з нім. – К., 2005.
11. Рашковский Е., Хорос В. Мировые цивилизации и современность (К методологии анализа) // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 12.
12. Парсонс Т. Система современных обществ. – М., 1998.
13. Луман Н. Общество как социальная система. – М., 2004.
14. Афиногенов Ю.А. Основы смысловой теории сознания. – СПб., 2003.
15. Прист С. Теории сознания. – М., 2000.
16. Шпенглер О. Закат Европы. – Мн., М., 2000.
17. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – К., 2003.
18. Соколов Б.Г. Генезис истории. – СПб., 2004.
19. Фромм Э. Человек для себя. – Мн., 2003.
20. Выготский Л.С. История развития высших психических функций // Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6 т. – Т. 3. – М., 1983.

21. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. – М., 1960.
22. Визгин В.П. Ментальность, менталитет // Современная западная философия: Словарь. – М., 1991.
23. Марков Б.В. Мораль и разум. Послесловие // Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. – СПб., 2000.
24. Душков Б.А. Психология типов личности, народов и эпох. – Екатеринбург, 2001.
25. Душков Б.А. Психосоциология менталитета и нооменталитета. – Екатеринбург, 2002.
26. Кабрин В.И., Березина Е.М., Карнаухов Д.А. Метод моделирования коммуникативных миров в исследованиях ментальности // Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. – 2004. – № 2.
27. Фуко М. Археология знания. – К., 2003.
28. Луман Н. Эволюция. – М., 2005.
29. Луман Н. Дифференциация. – М., 2006.
30. Васильев Л.С. История Востока: В 2 т. – Т. 1: Учеб. по спец. «История». – М., 2001.
31. Луман Н. Медиа коммуникации. – М., 2005.
32. Семенникова Л.И. Россия в мировом сообществе цивилизаций. – М., 1995.
33. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії. Т. 2. – К., 1995.
34. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М., 2003.

Summary

In the article the author examines the ways of applying civilizational analysis to the research of different countries. The approach offered here is embedded in N.Luman's sociological theory of communications and the theories of consciousness in modern psychology. The author builds up on it by constructing a structural dynamic model of a local civilization with an eye on its use in country studies.

Л. О. Нестеренко

ПРОБЛЕМА КОРОЛІВСЬКОЇ ВЛАДИ В ІСТОРИЧНИХ УМОВАХ ФРАНЦІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI СТОЛІТТЯ

Ранній новий час – XVI–XVII ст. в історію ввійшов як час формування й панування абсолютних монархій, хоча поняття «доба абсолютизму» є образ, створений історичною традицією ще XVIII–XIX ст. В основу його закладена ілюзія про панування монархії як основної форми правління у країнах Європи, коли більшість європейських правителів мали абсолютну владу, або прагнули її. Наступні покоління вірили, що саме в цей час ніби втілювалася ідея, сформульована у Кодексі Юстиніана: “Що хоче государ – має силу закону”.

Дослідження ж політичного життя епохи показали, що реально Європа представляла досить строкату картину середньовічних регіональних політичних утворень, які на кінець середньовіччя представляли конгломерат монархій – абсолютних, обмежених, номінальних, моно- і поліетнічних – та республік – олігархічних, федеративних, шляхетських тощо, розділених на католицький і православний світ.

Серед величезного нагромадження подій, якими багатий цей період, при всій різноманітності політичного устрою європейських країн на рубежі нового часу, можна прослідкувати загальну рису: різке посилення централізаторських тенденцій, що проявлялося в об'єднанні територій держав навколо єдиного центру, створенні державного управління, відмінного від середньовіччя, зміни функцій та ролі верховної влади. Процеси були обумовлені глибокими трансформаціями європейського суспільства, в них були зацікавлені різні соціальні групи, але вони породжували конфлікти, які приймали різні форми та при цьому набували величезних масштабів, втягували до себе майже всю спільноту країни. До таких масштабних подій відносяться громадянські війни у Франції XVI століття. Гугенотські або релігійні, або громадянські – ці назви дали подіям, що розгорталися протягом 1559–1598 рр., ще сучасники [1, s. 512,550], і ця традиція зберігається до цього часу [2; 3]. Ці назви дають нам можливість визначити проблеми, які переживало суспільство того часу і серед них – це проблема влади, бо всяка громадянська війна це, насамперед, боротьба за владу у країні. Але якщо традиційна історіографія бачила цю боротьбу у зіткненні гугенотів та католиків, їх лідерів з аристократичних угруповань, королівської влади – цю концепцію блискуче розвинув професор Київського університету І.В. Лучицький [4], і до неї й сьогодні звертаються історики, в тому числі і Франції – то сьогодні дослідники, розширивши можливості історичного пізнання мають можливість висвітлити нові сторони подій того часу, уявлення про зміст громадянської війни.

В умовах широкого поєднання і соціологічних (масових) і культурологічних пізнавальних засобів, які набули поширення у наукових студіях, на думку такого авторитетного вченого як Ю. Бессмертний